

Інтерпретація дискурсу як виду когнітивної діяльності людини

В. М. Богуцький

Національна академія внутрішніх справ, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: bogutskiy2007@ukr.net

Paper received 30.03.18; Accepted for publication 05.04.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-161VI48-04>

Анотація. У статті розглянуто проблемами когнітивної обумовленості мовних структур і способи представлення знань, що використовуються в процесі інтерпретації дискурсу. Відмічено найбільш важливі стратегії задіяні при інтерпретації дискурсу. Представлено дію стратегій обробки текстової інформації на прикладі конкретного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, фрейм, стратегія, когнітивні стратегії, концепт.

На порубіжжі тисячоліть однією з центральних проблем лінгвістики стало дослідження людського чинника в мові. Усвідомлення того факту, що мова, як людське встановлення, не може бути зрозумілою й поясненою поза зв'язком з її творцем і користувачем, привело до розширення традиційних рамок лінгвістичних досліджень і відмови від вивчення "мови в собі і для себе". Закони й механізми функціонування мови розглядаються у взаємодії з людиною, яка пізнає світ і є носієм мови [5, с. 5-6].

Сьогодні усе більша кількість вітчизняних і зарубіжних лінгвістів поділяє концепцію когнітивної обумовленості основних лінгвістичних одиниць і структур, використовуючи когнітивний підхід у розв'язанні багатьох лінгвістичних проблем. Когнітивний підхід розроблений у руслі одного з інтеграційних напрямів науки про мову, що дістав назву "Когнітивна лінгвістика" [13, с. 3].

Когнітивна лінгвістика, в центрі уваги якої є мова як загальний когнітивний механізм, інтегрує досвід багатьох галузей наукового знання: лінгвістики, психології, антропології, неврології, штучного інтелекту, філософії, логіки тощо. У когнітивній лінгвістиці розглядаються тільки ті когнітивні структури й процеси, які властиві людині як *homo loquens*. Таким чином, когнітивна лінгвістика вивчає механізми людського засвоєння мови, принципи структуризації цих механізмів, а також сприйняття й продукування дискурсу (письмового чи усного зв'язного тексту в сукупності з його екстралінгвістичними й паралінгвістичними характеристиками) [13, с. 3; 6, с. 34; 4, с. 21].

Ця стаття присвячена проблемам когнітивної обумовленості мовних структур, а також дослідженню проблем представлення знань, використовуваних у процесі інтерпретації дискурсу. У рамках цієї роботи наведений один із способів формування, зберігання й представлення знань про навколишній світ і мову у свідомості людини – організація знань у так звані "пакети інформації" (фрейми) [2, с. 8]. За допомогою активації відповідних ситуацій-фреймів дослідник інтерпретує дискурс, тоді як адекватність інтерпретації залежить від "якості" вибраних стратегій обробки тексту. У цій роботі інтерпретатор розглядається як "суб'єкт, що пізнає" (згідно з когнітивною традицією), а інтерпретація дискурсу базується в чому спирається на його особисті знання, думки, установки, тобто на складові "бази знань" конкретного інтерпретатора.

Людина сприймає навколишній світ за допомогою зору, слуху, дотику, нюху і смаку. Ми визначаємо їх

як перцептивні модуси, або модуси перцепції, основними з яких є зір і слух. За допомогою своїх перцептивних модусів людина сприймає події та об'єкти, що потрапляють в її когнітивну зону, а потім лексикалізує своє сприйняття світу, тобто відображає його в мові [10, с. 79].

Варто відмітити, що сприйняття об'єкту означає не лише власне перцептивне, але й концептуальне його виділення із середовища інших об'єктів шляхом надання цьому об'єкту певного сенсу (концепту) як його ментальної репрезентації [9, с. 385-386].

Таким чином, людина, стикаючись з подіями чи об'єктами навколишнього світу, "робить запит" у своєму "сховищі знань" у пошуках відповідного концепту (фрейму). Виявивши фрейм, що відповідає ситуації, інтерпретатор активує його, виявляючи сенс події або фрагмента тексту. [12, с. 65].

Поняття *фрейму* було введено М. Мінським у його роботі "Фрейми для представлення знань" (1974) для позначення одного із способів представлення стереотипної ситуації (похід у магазин, вечірка, візит). На думку Мінського, людина сприймає те, що відбувається в термінах раніше придбаних структур-фреймів. З кожним фреймом пов'язана інформація різних видів:

- відносно використання цього фрейму;
- попередження про те, що може статися далі;
- пропонування, що слід зробити, якщо ці очікування не справдяться. [8, с. 289].

У концепціях різних дослідників поняття, назване М. Мінським "*фрейм*", може називатися інакше: "скрипт", "сцена", "сценарій", "псевдотекст", "план", "схема", "основа" тощо. Наприклад, А. Вежбицька використовує термін "культурно-обумовлений сценарій" (*cultural script*), підкреслюючи таким чином вплив соціокультурних чинників на сприйняття інформації, що поступає до інтерпретатора. Носії мови, що належать до певної культури, при сприйнятті інформації зазвичай керуються деякою підсвідомою нормою. Подібні норми міняються від культури до культури. У своїй роботі А. Вежбицька порівнює західну й східну культурні традиції та їх вплив на сприйняття подій і об'єктів носіями представлених традицій [1, с. 63].

Отже, у кожній людини є певна "база знань", якість і об'єм якої залежать від особистісних характеристик індивіда, а також універсальний (і потенційно не обмежений) набір когнітивних стратегій оперування знаннями.

Поняття стратегії досі не отримало загальноприйнятого визначення й трактується неоднаково різними дослідниками. Частина лінгвістів (В. Шмідт, Х. Харниш, Й. Ребайн) розуміють під стратегією певний план оптимальної реалізації інтенції автора, що визначає внутрішню й зовнішню структуру тексту [11, с. 20-22]. Якнайповніше поняття стратегії розроблене Т. ван Дейком і В. Кинчем. У широкому сенсі під стратегією вони розуміють *загальну інструкцію* для кожної конкретної ситуації інтерпретації. Використовувані при розумінні тексту стратегії у більшості випадків не є заздалегідь запрограмованими. Слід відзначити їх гнучкість і залежність від когнітивних структур певного індивіда (знання, установки, плани, наміри). За допомогою стратегій робиться швидке й ефективне прогнозування найбільш вірогідного значення сприйманих мовних подій. [3, с. 164].

При обробці дискурсу зазвичай використовуються різні види стратегій кожна з яких переслідує свою мету, виконує своє конкретне завдання. Розглянемо деякі з них.

На початковому етапі інтерпретації дискурсу дослідникові необхідно встановити значимі зв'язки між реченнями дискурсу, тобто переконатися в зв'язності аналізованого тексту. За допомогою *стратегій локальної когерентності* (тут і далі: термінологія Т. ван Дейка) конструється локальна зв'язність дискурсу. Установлення потенційних зв'язків між частинами дискурсу відбувається на основі лінійного впорядкування речень [3, с. 167].

Розглянемо такий приклад:

"Here's Sir Pitt, ma'am"! – cried out Rebecca.

"My dear, I can't see him. I won't see him. Say I'm too ill to receive anyone. My nerves really won't bear my brother at this moment," – said Miss Crawley.

"She's too ill to see you, sir" – Rebecca said, tripping down to Sir Pitt.

У цьому дискурсі кожне нове речення містить референта, тотожного тому, що міститься в попередній пропозиції і представлено в таких ланцюжках:

референт 1 (учасник дискурсу, спочатку позначений Sir Pitt), Sir Pitt – him – him – anyone – my brother – sir – Sir Pitt;

референт 2 (учасник, спочатку позначений Ma'am), ma'am – I – I – I – Miss Crawley – she.

Дістаючи з нашого "сховища знань" фрейм прийому гостей, ми бачимо, що коли хто-небудь приходить у гості, ми повинні його прийняти, а якщо він нам неприємний – деякий час терпіти його присутність (якщо ми гостинні) / відмовитися його прийняти, мотивувавши свою відмову. Простежимо цей фрейм в наведеному прикладі:

Can't see – won't see – too ill to receive – won't bear – too ill to see.

Таким чином, ми можемо сприймати цей текст як зв'язний.

На наступному етапі інтерпретації ми підключаємо *макростратегії*, які дозволяють швидко проаналізувати текстову інформацію з метою виявлення основної теми (макроструктури) дискурсу. Макростратегії відрізняються особливою гнучкістю й мають евристичний характер. Немає необхідності чекати кінця дискурсу, щоб зрозуміти, про що йде мова в тексті. Про тему дискурсу можна здогадатися вже після мінімуму текстової інформації з перших пропозицій. Здогадку може підтвердити різна інформація: тематичне (перше) речення, тематичні слова, знання про контекст, учасників тощо [3, с. 61-68]. Звернімося до вже згаданого прикладу, макроструктурою якого є така фраза: "I can't see him", що підтверджується тематичними реченнями і фразами "I won't see him", "I'm too ill to receive anyone" "... won't bear my brother", "too ill to see you, sir".

У рамках цієї статті видається неможливим охопити всі використовувані при інтерпретації дискурсу стратегії. Відмітимо лише найбільш важливі з них.

Продукційні стратегії відповідають за виробництво дискурсу у відповідь на дискурс того, хто говорить (це стосується в основному діалогічного дискурсу й застосовується до письмових текстів у тому випадку, якщо це розмова персонажів). Цікаву модель продукування дискурсу запропонувала К. Маккьюин. Нею розроблена обчислювальна модель дискурсивних стратегій продовження тексту в кожній певній точці дискурсу, тобто вирішується питання "Що сказати далі"? Заснована модель на поняттях "база знань", "фонд релевантних знань", а також "дискурсивні стратегії" і "механізм фокусування" для управління цими знаннями [7, с. 311-315].

Стилістичні стратегії дають можливість робити вибір між альтернативними способами вираження приблизно одного й того ж значення. Вибір здійснюється з урахуванням типу тексту та прагматичного контексту [3, с. 170].

Список стратегій можна продовжити, оскільки він потенційно не обмежений. Кількість і "якість" стратегій залежить від кожного конкретного користувача мови, його особистісних характеристик. Відповідно можлива необмежена кількість конкретних інтерпретацій одного й того ж дискурсу. Це явище називається *множинністю інтерпретацій* або *текстуальною полісемією* (термінологія П. Рієра) і є позитивною якістю процесу розуміння.

Отже, в рамках цієї статті були розглянуті поняття "*фрейм*" і "*когнітивні стратегії*" як базові складові процесу інтерпретації, а також представлено дію стратегій обробки текстової інформації на прикладі конкретного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицка А. Культурно-обусловленные сценарии и их когнитивный статус / А. Вежбицка // Язык и структура знания. – М., 1990. – С. 63-85.
2. Герасимов В. И., Петров В. В. На пути к когнитивной модели языка / В. В. Петров, В. И. Герасимов // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. С. 5-12.
3. Дейк Т. А. ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23. – С. 153-208.
4. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17-33.

5. Кравченко А. В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Иркутск : Изд. Иркут. гос. ун-та, 2004. – С. 5-6.
6. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – М. – 1994. – №4. – С. 34-47.
7. Маккьюин К. Дискурсивные стратегии для синтеза текста на естественном языке / К. Маккьюин // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1989. – Вып. 24. – С. 311-356.
8. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23. – С. 281-304.
9. Павиленис Р. И. Понимание речи и философия языка // Новое в зарубежной лингвистике / Р. И. Павиленис. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 380-388.
10. Рузин И. Г. Возможности и пределы концептуального объяснения языковых фактов / И. Г. Рузин // Вопросы языкознания. – 1996. – № 5. – С. 79-100.
11. Троянов В. И. Стратегии коммуникантов в споре / В. И. Троянов // Прагматика и логика дискурса. – Ижевск, 1991. – С. 20-25.
12. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 52-92.
13. Шабес В. Я. Соотношение когнитивного и коммуникативного компонентов в речемыслительной деятельности. Событие и текст : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / В. Я Шабес. – Л., 1990. – 32 с.

REFERENCES

1. Wierzbicka A. Cultural-conditioned scenarios and their cognitive status / A. Wierzbicka // Language and Structure of Knowledge. – М., 1990. – P. 63-85.
2. Gerasimov V. I., Petrov V. V. On a way to the cognitive model of language / V. V. Petrov, V. I. Gerasimov // New in Foreign Linguistics. Cognitive Aspects of Language. – М. : Progress, 1988. – Ed. 23. P. 5-12.
3. Dijk T A. van., Kinch V. Strategies of understanding of coherent text / T. A. van. Dijk, V. Kinch // New in Foreign Linguistics. – М., 1988. – Ed. 23. – P. 153-208.
4. Demiankov V. Z. Cognitive linguistics as variety of interpreting approach / V. Z. Demiankov // Questions of Linguistics. – 1994. – № 4. – P. 17-33.
5. Kravchenko A. V. Language and perception: Cognitive aspects of the linguistic categorizing / A. V. Kravchenko. – Irkutsk : Ed. of Irkutsk State University, 2004. – P. 5-6.
6. Kubriakova E. S. Initial stages of becoming of cognitivism: linguistics – psychology – cognitive science / E. S. Kubriakova // Questions of Linguistics. – М. – 1994. – №4. – P. 34-47.
7. Makkuin K. Discursive strategies for the synthesis of text in human language / K. Makkuin // New in Foreign Linguistics. – М., 1989. – Ed. 24. – P. 311-356.
8. Minsky M. Wit and logic of cognitive unconscious / M. Minsky // New in Foreign Linguistics. – М., 1988. – Ed. 23. – P. 281-304.
9. Pavilenis R. I. Understanding of speech and philosophy of language // New in Foreign Linguistics / R. I. Pavilenis. – М., 1986. – Ed. 17. – P. 380-388.
10. Ruzin I. G. Possibilities and limits of conceptual explanation of linguistic facts / I. G. Ruzin // Questions of Linguistics. – 1996. – № 5. – P. 79-100.
11. Troianov V. I. Strategies of collocutor in a contention / V. I. Troianov // Pragmatics and logic of discourse. – Izhevsk, 1991. – P. 20-25.
12. Fillmore Ch. Frames and semantics of understanding / Ch. Fillmore // in Foreign Linguistics. Cognitive aspects of language. – М. : Progress, 1988. Ed. 23. P. 52-92.
13. Shebes V. Ya. Correlation of cognitive and communicative components in speech-cognitive activity. Event and text: author's abstract of dissertation for PhD in philology / V. Ya Shebes. – L., 1990. – 32 p.

Interpreting of discourse as a type of cognitive human activity

V. M. Bohutskyi

Abstract. This article is devoted to the problems of cognitive conditionality of linguistic structures and problems of representation of knowledge using in the process of interpreting of discourse. Within the framework of this work one of methods of forming, storage and representation of knowledge about outward things and language in human consciousness is given – an organization of knowledge in the so-called "packages of information" (frames). By activating of the proper situations-frames a researcher interprets discourse, while adequacy of interpretation depends on "quality" of the chosen strategies of the processing text. In this work an interpreter is examined as "cognizing subject" (according to cognitive tradition), and interpretation of discourse in a great deal depends on his personal knowledge, ideas, settings, i.e. the components of "basis of knowledge" of a concrete interpreter.

Keywords: *discourse, frame, strategy, cognitive strategies, concept.*

Интерпретация дискурса как вида когнитивной деятельности человека

В. Н. Богуцкий

Аннотация. Статья посвящена проблемам когнитивной обусловленности языковых структур, а также исследованию проблем представления знаний, используемых в процессе интерпретации дискурса. Приведен один из способов формирования, хранения и представления знаний об окружающем мире и языке в сознании человека – организация знаний в так называемые "пакеты информации" (фреймы). С помощью активации соответствующих ситуаций-фреймов исследователь интерпретирует дискурс, тогда как адекватность интерпретации зависит от "качества" выбранных стратегий обработки текста. Интерпретатор рассматривается как "познающий субъект" (согласно когнитивной традиции), а интерпретация дискурса во многом опирается на его личные знания, мысли, установки, то есть на составные "базы знаний" конкретного интерпретатора.

Ключевые слова: *дискурс, фрейм, стратегия, когнитивные стратегии, концепт.*